

Korset och Kronan

Nr 96/2022

Ordet om korset är en
dårskap för dem som går
förlorade, men för oss som
blir frälsta är det en Guds
kraft (1 Kor. 1:18)

Jesus säger: Håll fast vid
det du har så att ingen
kommer och tar din krona
(Upp. 3:11)

Den gode herden
leder sina får (Joh. 10)

CA 10: Om nattvarden (14)

Det stora och viktiga ämnet om nattvarden som frälsande evangelium kommer vi att behandla i ett särskilt nummer av detta kyrkblad. Här och i nästa nummer kommer vägen från Luthers kamp mot förnekelsen av nattvarden fram till och med Konkordieformeln och ortodoxin att behandlas.

Efter Luthers död 1546 kom hotet mot nattvardsläran framför allt från två håll. Å ena sidan kom hotet från *de reformertas* direkta förnekelse av den sanna närvaron, först framförd av Carlstadt och Zwingli och sedan på ett försåtligare sätt av Calvin. Å andra sidan skall vi också behandla *Melanchtons* vacklande hållning och den urholkning av nattvardsläran inifrån själva den lutherska kyrkan som vi brukar kalla *filippismen* (efter *Filip Melanchton*). Melanchtons uppfattning utgjorde här en väg för många från lutherdomen in i

kalvinismen och mycket av dagens lutherska kyrklighet har också i hög grad kommit att präglas av filippismen och inflytandet från den reformerta kyrkan. Den moderna teologin och ekumenismen har också medfört nya försök att föra samman Luthers och Calvins läror, t.ex. Leuenbergkonkordian av år 1973.

De reformerta

Gemensamt för den reformerta kyrkans olika schatteringar av nattvardslära är att man i princip avvisar den bibliska tron och läran att brödet och vinet verkligen är Kristi kropp och blod. Jesus säger ju klart och tydligt: "Detta är min kropp." Men detta blev för starkt för de reformerta som sökte olika omtolkningar.

Carlstadt angrep först ordet "detta" och menade att det inte kan syfta på brödet. Jesus talar endast om sin synliga kropp som satt eller låg vid bordet. Att Kristi kropp samtidigt skulle kunna vara närvarande vid bordet och i brödet stred både mot exegetiken och mot förnuftet, menade *Carlstadt*. Från att ha varit Luthers medarbetare vid det kyrkliga universitetet

blev han tyvärr en svärmare, som även på många andra sätt avvek från den bibliska läran.

Zwingli angrep främst ordet ”är” och menade att det endast betyder att brödet *symboliserar* Kristi kropp, som omöjligen skulle kunna flyttas från himlen och pressas samman in i brödets form (vilket förstås inga lutheraner lär). När Luther lärde att brödet verkligen är Kristi kropp menade Zwingli att det i så fall måste leda till kannibalism (ett s.k. *kapernaitiskt* ätande, som syftade på Jesu brödunder vid Kapernaum). Om nattvardsgästerna konkret äter Kristi kropp måste de ju tugga sönder hans kropp och dricka hans blod som kannibaler. Detta argument återkom sedan ständigt hos Zwinglis anhängare i Zürich och sedan ofta på många håll i den reformerta kyrkan. Kristi kropp är efter uppståndelsen endast på *en enda* bestämd plats i himmelen och inte på något annat ställe. Allt annat skulle strida mot förnuftet, menade Zwingli.

Luthers uppfattning

Luther betonade att Kristus har många olika sätt att vara närvarande *samtidigt*. Det är inte vår sak att begränsa hur och var Kristus är närvarande. Han kan samtidigt vara närvarande vid bordet med sin fysiska, synliga kropp (*circumscriptiv* närvaro) och i brödet på ett sätt som vi inte kan fatta med vårt förnuft. Luther kallar närvaron i nattvarden för det *diffinitiva* närvarosättet. Många har missförstått detta begrepp och trott att Luther därmed på något sätt gör närvaron i brödet och vinet mindre konkret. Detta är helt felaktigt. För Luther är poängen att Kristus verkligen kan göra precis det som ordet säger. När han om brödet säger ”*Detta är min kropp*” så blir verkligen brödet och kroppen förenade på ett sätt som innebär en konkret och massiv närvaro som dock är omöjlig för förnuftet att fatta. Men tron håller fast vid det klara och tydliga ordet. Konsekrationen, Jesu

eget ord som uttalas över bröd och vin, är därför för Luther någonting som verkligen orsakar *att något sker* med brödet och vinet. När Jesus förklarar att brödet och vinet är hans kropp och blod så sker också omedelbart det som han säger. Luther jämför här med skapelsen. När Gud sade: Bli ljus! så blev det verkligen ljus. När Jesus säger: Detta är min kropp, så sker detta att brödet, som tidigare endast var vanligt bröd, nu samtidigt är Kristi kropp i en underbar förening.

Detta *diffinitiva* närvarosätt jämför Luther med hur Kristus med sin kropp gick genom den hårda stenen efter uppståndelsen och hur han kom till lärjungarna genom stängda dörrar. Hans kropp intog då precis samma plats som den hårda stenen och väggarnas fasta material. Det var *inte* så att kroppen blev ”förändligad” och därför kunde komma igenom, utan i sin allmakt gjorde Jesus det som vanligen är omöjligt. Två konkreta materier intog då samma plats samtidigt.

Luther *skiljer* det diffinitiva närvarosättet i nattvarden bröd och vin från sin mänskliga kropps allestädesnärvaro. De två är *inte* samma sak. Eftersom Gud och människa i Jesus Kristus är förenade i en person har också Kristi mänskliga natur del i de gudomliga egenskaperna. Detta beskrevs i förra numret av ”Korset och kronan”. Luthers bibliska kristologi gör att han är övertygad om att var vi än befinner oss så är Kristi sanna mänskliga natur också där i kraft av den personliga föreningen. Luther kallar detta närvarosätt för det *repletiva*, det sätt där Kristus med sin kropp är närvarande i hela universum och uppfyller allt.

Men denna repletiva allestädesnärvaro är inte detsamma som *sakramentsnärvaron*. Många har här missförstått Luther och trott att endast den repletiva närvaron finns i nattvarden. Detta var också Melanchtons stora och avgörande misstag. Orsaken till att denna uppfattning har

blivit så populär bland många lutheraner är att man då kan beskriva Kristi närvaro under bröd och vin som mer ”förändligad”. Vi ser detta inom den moderna lutherforskningen, då man ideligen beskriver Luthers uppfattning som om Luther skulle stå någonstans mitt emellan den romersk-katolska och den reformerta kyrkans lära.

Detta är helt felaktigt. Luther riktade i stället kritik mot den medeltida skolastiken i Thomas av Aquinos efterföljd (thomismen) därför att man där *absolut inte* kunde tänka sig att Kristi kropp verkligen intog samma plats som brödet och att de två, brödet och kroppen, verkligen sam-existerade på samma plats. Därför lärde man att brödets substans måste försvinna och ersättas av Kristi kropps osynliga substans.

Luther betonade istället att Kristi kropp verkligen ingick en sakramental förening med brödet i nattvarden. Allt som sker med brödet sker med Kristi kropp. Prästen tar Kristi kropp i sina händer och Kristi blod finns verkligen konkret i kalken. Alla nattvardsgäster - både fromma och ofromma, även sådana som inte är sanna kristna eller ogudaktiga - tar verkligen med munnen emot Kristi kropp och blod i brödets och vinets gestalt. När församlingen faller på knä och tillber Kristus i nattvarden - en ordning som Luther praktiserade - så var det en tillbedjan av Kristi kropp och blod som bärare av de gudomliga egenskaperna och därför värda att tillbedjas. Man tillbad då verkligen Kristi kropp och blod såsom närvarande i brödet och vinet!

Melanchton och filippismen

Luthers uppfattning var för Melanchton en omöjlig ”brödtillbedjan”. Redan tidigt började Melanchton i sina brev till de närmaste vännerna och flera teologer inklusive Calvin att uttrycka tvivel på Luthers konkreta nattvardslära. För

Melanchton var tanken på att något verkligen hände genom konsekrationen omöjlig. Läsandet av instiftelseorden var inte något annat för Melanchton än en del av den nödvändiga *handlingen*. Kristi närvaro var därför inte knuten till *elementen* som hos Luther, utan *enbart* till handlingen. När denna sker är Kristus närvarande på ett förfinat sätt, vilket egentligen enligt Melanchtons repletiva syn alltid finns där även utanför sakramentet och är samma närvaro som nattvardens. Någon massiv, biblisk och luthersk närvaro existerar inte alls hos Melanchton utöver den repletiva. Eftersom Melanchton menade att den *repletiva* allestädesnärvaron var densamma som sakramentsnärvaron kunde inte någon verklig *förändring* ske genom läsandet av instiftelseorden (konsekrationen). Instiftelseorden pekade endast på en närvaro som alltid finns överallt men som särskilt uppmärksammas och betonas i nattvarden.

Melanchton såg Luther ”massiva” syn på närvaron som ett uttryck för lärofaderns tendens att gå för långt när han ofta i sin vrede angrep motståndarna. Melanchton hade overseende med, som han menade, Luthers häftighet och överdrivna uttalanden. Melanchton bemödade sig därför ständigt att förklara för andra teologer att Luther ”egentligen” inte menade så ”illa” som de fruktade. Men det är ändå uppenbart att Melanchton med sin konflikträdsla ofta utåt företrädde en främmande uppfattning som han i brev till sina närmaste egentligen var kritisk emot. Han skriver också att han omkring 1540 fruktade att bli fördriven från Wittenberg på grund av sin nattvardslära. Men när Luther konfronterade honom vid denna tid vek Melanchton undan och tog sin tillflykt till sin tanke att Luther ”egentligen” nog menade samma sak som han själv.

När t.ex. Luther med rätta förklarade att närvaron i nattvarden inte kan förstås så att Kristi kropp verkligen bits sönder (vilket

de reformerta motståndarna anklagade Luther för) kunde Melanchton å sin sida förklara att Luther "egentligen" menade att Kristus inte alls var närvarande på ett "massivt, kroppsligt" sätt i nattvarden. Steg för steg kom så Melanchton att mer och mer öppet avvika från Luther.

Calvin

När Calvin framträdde reagerade han mot Zwinglis uppfattning att närvaron bara var symbolisk. Calvin hävdade nu faktiskt att Kristus verkligen var närvarande i nattvarden! Genom tron kommer Kristus till den troende i sakramentet. Den troendes själ förenas med Kristus, som fortfarande kroppsligen endast är i himlen. Förmedlingslänken är enligt Calvin den helige Ande. När den kristne i nattvarden äter och dricker brödet och vinet tar han samtidigt emot den "närvarande" Kristus andligen genom tron. När de lutherska teologerna med *Joachim Westphal* (1510-1574) i spetsen ändå gick till angrep mot Calvin för att han i nattvardsläran avvek från Skriften, blev Calvin mycket upprörd. Han menade sig verkligen lära att Kristus var närvarande och han kunde stödja sig på Melanchton. Calvin såg sig alltid som en god lutheran och sörjde över att man inte kunde gå samman i en enda kyrka.

Calvin använde sig av många bibelställen som talade om *trons ätande av Kristi kropp* och den kristna människans *förening med Kristus* i tron. Därför uppfattade många även inom den lutherska kyrkan Calvin som om han stod mycket nära den bibliska, lutherska läran. Denna uppfattning förstärktes i hög grad av Melanchtons förändrade uppfattning. Skillnaden mellan (a) *Melanchtons syn* att Kristus är närvarande på ett *repletivt* sätt överallt, och att detta är den enda närvaroformen i nattvarden, och (b) *Calvins syn* på den kristne som genom tron i nattvarden förenas sig med Kristi kropp

och blod genom den helige Andes förmedling, framstod verkligen inte som särskilt stor. Många hade hopp om att Calvin nu skulle vara den som enade den söndrade reformationens två partier, lutheraner och reformerta. Calvin uppmanade också Melanchton att öppet träda fram med sin uppfattning som han menade helt överensstämde med den egna. De facto kan man nog säga att Calvin hade rätt i detta. Melanchtons uttunnade nattvardslära skiljer sig verkligen starkt från den äktlutherska och bibliska och står Calvins närmare.

Den äktlutherska reaktionen

Den verkliga skillnaden mellan Calvin och Luther är avgrundsdjup. Hur mycket Calvin än talade om en andlig närvaro och en förening med Kristus i nattvarden genom tron, så stod hans förnekelse kvar. Detta avslöjades med kraft av de s.k. gnesiolutheranerna med nämnde *Westphal* i spetsen. Calvin lärde lika lite som Carlstadt och Zwingli att brödet var Kristi kropp. Men han lindade in sin förnekelse i fromma talesätt som gjorde att det såg ut som om skillnaden var liten. Till detta kom så att även *filippisterna* kraftigt avvek från den bibliska läran. Det hör till det sorgligaste under reformationen att det var Luthers närmaste medarbetare och författaren av själva den Augsburgska bekännelsen, Apologin, och Traktaten, som steg för steg kom att avfalla från den rena, evangelisk-lutherska läran. Melanchton hade ju efter Luther varit reformationens främste lärare och hans stora roll under Luthers tid skall inte förnekas eller förminskas.

Men tyvärr ändrades allt. Detta skedde i fråga om flera olika och mycket viktiga läropunkter. Melanchton vek först undan inför den politiska maktens krav under stridigheterna kring det s.k. "Interim". I det *schmalkaldiska kriget* (1546-47) samverkade den lutherske hertig Moritz med

påven och fängslade Luthers kurfurste. Melanchton gick då med på att förändra gudstjänstordning, sannolikt för att slippa lämna Wittenberg.

Konkordieformeln visade senare att i en sådan situation är det alla bekännares plikt att vägra att acceptera motståndarnas krav på förändringar, även om de "endast" gäller adiafora. Om kyrkans motståndare kräver sådant måste en kristen stå upp för den kristna friheten. Här skedde Melanchtons första uppenbara avvikelse från den lutherska kyrkans lära.

Sedan visade det sig att han också hade ändrat sig i den viktiga läran om *omvändelsen*. Melanchton lärde där att denna inte endast sker på grund av Guds nåd utan att människans egen vilja också är en orsak till omvändelsen. Melanchton kom också att lära falskt om *de goda gärningarna*. Vidare skedde så den allvarliga förändringen i *nattvardsläran*, som vi nu behandlar.

Den filippistiska nattvardsläran

Melanchton fick tidigt många anhängare. Han hade under många års intensiv brevväxling byggt upp ett stort nätverk av förtrogna. Somliga av dem försökte med list att införa Calvins lära i Sachsen. De kallades därför *kryptokalvinister*, hemliga kalvinister. De fick kurfursten August I av Sachsen på sin sida och lade fram den skenbart lutherska bekännelsen *Consensus Dresdensis* år 1571. Den mest kände av kryptokalvinisterna var läkaren *Caspar Peucer* (1525-1602) som var måg till Melanchton. Peucer var medicine professor i Wittenberg och livmedikus till kurfursten August. Denne trodde att Peucer och hans anhängare företrädde Luthers lära, men när bedrägeriet så småningom avslöjades fick Peucer sitta i fängelse åren 1574-86. Sedan anställdes han vid hovet i Dessau.

Melanchton själv var inte kalvinist, men hans avvikelser från den bibliska läran var

ändå mycket allvarligt och innebar ett stort steg i riktning mot Calvin. Han bekämpade också mycket energiskt och med stort hat de s.k. gnesiolutheranerna. I litteraturen beskrivs vanligen tvärtom Melanchton som den fridsamme och motståndarna som bråkmakare. Men detta är oriktigt. Kampen var hård på båda sidor, men för gnesiolutheranerna gällde den verkligen bevarandet av den bibliska läran och ingenting mindre.

Man beskriva filippismens nattvardslära genom följande fem punkter.

1. Själva närvaron av Kristi kropp och blod är inte Bibelns konkreta närvaro, som Luther lärde i sina nattvardsskrifter och som bekänns i våra bekännelseskrifter. När Melanchton år 1540 ändrade texten i nattvardsartikeln i Augsburgska bekännelsen var detta ett allvarligt avsteg från den ursprungliga, oförändrade *Confessio Augustana*. Den reformerta läran förkastas inte längre i den förändrade artikeln och denna förändrade bekännelse (*Augustana variata*) återopades senare av både kalvinister och filippister.

2. Istället för den konkreta närvaron, som Luther kallade "*diffinitiv*" (inte definitiv) sätter Melanchton *enbart* den "*repletiva*", d.v.s. Kristi kropps och blods allestädesnärvaro i kraft av den personliga föreningen. Luther bekände förvisso också denna outgrundliga närvaro överallt, men själva närvaron i nattvarden var för Luther något mycket mer: en konkret kroppslig närvaro direkt knuten till brödet och vinet.

3. Hos Melanchton åstadkoms inte närvaron genom *konsekrationen* (instiftelseordens läsande) som upprepas på Jesu befallning.. Denna blir enbart en historisk berättelse om den första nattvarden som läses som en del av *handlingen*, vilken för Melanchton är den avgörande. När handlingen sker vet vi att Kristus är närvarande. Men för Luther är sakramentet *ett konkret ting*, Kristi kropp och blod förenat med brödet och vinet i den

sakramental förenigen (*unio sacramentalis*).

4. Först i handlingens sista steg kan Melanchton när handlingen är fullbordad säga att närvaron har ägt rum eftersom man först då vet att *hela handlingen* som Kristus instiftat har skett. Man kan därför inte veta säkert om Kristus är närvarande förrän under ätandet och drickandet.

5. Det överblivna (*reliqua*) har enligt Melanchton aldrig varit Kristi kropp och blod på något särskilt sätt. Därför försvarade Melanchton prästen Wolferinus handlingssätt, när denne lade tillbaka invigt bröd som om det endast vore vanligt bröd. Endast av pietet (fromhet, from omsorg) gick Melanchton med på ordningen att allt överblivet bröd och vin skulle förtäras. Men Luther skrev skarpt mot Wolferinus och klandrade hans handlingssätt som reformert villolära. När Wolferinus betraktade det överblivna som vanligt bröd kan han lika gärna gå till sina zwinglianer, skrev Luther.

Visserligen menade Luther att katolikerna gjorde fel när de under lång tid bevarade det invigda som ständigt förblivande sakrament. De har genom ett felaktigt bruk ändrat måltiden till något annat, och då gäller inte Jesu ord som avser en måltid. Luther betonade att man som i fornkyrkan hellre kan sträcka ut måltiden något till de sjuka än att göra som Wolferinus. I så fall sker det för att kraftigt motverka den zwinglianska läran. Men det bästa är enligt Luther att man förtär allt det invigda som Kristi kropp och blod. Det bör då förtäras av prästen eller av någon eller några som deltagit i nattvardsgången.

Filippismens senare utveckling

Eftersom Melanchton hade ett så stort inflytande som hela Tysklands lärare (*praeceptor Germaniae*) hade många teologer runtom i Europa tagit starka intryck av honom. Även de som verkligen lärde en konkret närvaro i nattvarden hade ofta *i vissa delar* ändå övertagit Melanchtons

s sofistikerade förklaringar och hans rädsla för ”brödtillbedjan”. När Westphal angrep Calvins nattvardslära och Melanchton intog en vacklande hållning uppstod starka spänningar bland lutheranerna. Många filippister menade sig försvara Luthers lära mot gnesiolutheranerna. De hade ju fått ”Luthers lära” i Melanchtons förändrade form. Filippisterna gav också ut en samling av Luthers verk där man hade förändrat eller tagit bort vissa av Luthers starka ord om den konkreta närvaron.

Vid sidan av *äktlutheranerna* fanns några av Melanchtons lärjungar som genom flitiga studier av Skriften och Luthers verk kom till insikt om att Melanchton allvarligt hade avvikit från Luther. Främst bland dem var *Martin Chemnitz* (1522-86). Genom sin stora lärdom i Skriften och grundliga kännedom om både fornkyrkan, medeltiden och reformationen kunde Chemnitz i hög grad medverka till att *Konkordieformeln* (1577) blev en äktluthersk bekännelse. Den större delen av den lutherska kyrkan kom så att anta denna, och det var mer än 8000 teologer som skrev under Konkordieboken. Därmed hade både den reformerta läran och filippismen blivit avvisad.

I detta stora enhetsverk fanns de dock fortfarande många som i viss mån tolkade bekännelsen melanchtonskt. De sydtyska teologerna hade i fråga om närvarons art samma uppfattning som Melanchton. Så kom på vissa punkter filippismen att finnas kvar även på 1600-talet, och särskilt kom detta till uttryck i senortodoxin. Där avvisade man öppet Luthers lära om att Kristi kropp och brödet samexisterar, och man skrev: ”Luthers paradoxa ord om att *brödet är kroppen* är inte bibliska”. Man avvisade också att närvaron skulle börja redan genom konsekrationen och lärde att närvaron endast sker ”*i ätandets och drickandets moment*”. Denna kraftigt förändrade syn på konsekrationen och även närvarons art kom att bli domi-

nerande under andra delen av 1600-talet.

När det konfessionella uppvaknandet skedde kring 1830 var det också i regel denna filippistiskt påverkade tolkning av nattvarden som dominerade. I Amerika kom även synodalkonferensens teologer *C.F.W. Walther*, *Adolf Hoenecke*, bröderna *Franz och August Pieper* m.fl. att återge denna syn.

Den som i Amerika klart lärde som Luther, gnesiolutheranerna och Chemnitz var *Charles Porterfield Krauth* (1823-1883). Genom sitt stora verk om lutherdomen kom även Krauth att få stort inflytande i nattvardsläran. Inom den s.k. *Norska synoden* (ELS) var detta inflytande särskilt märkbart. En teolog som under senare tid troget har fortsatt lärotraditionen från Luther, Chemnitz och Krauth är *Bjarne W. Teigen* (1909-2004). I sin mycket fina bok *"The Lord's Supper in the Theology of Martin Chemnitz"* (1986) försvarar Teigen med stor lärdom den äktlutherska läran, här företrädd av Chemnitz.

Det skall sägas att C.F.W. Walther och Franz Pieper var mycket återhållsamma och även kritiska mot filippismen som sådan. De varnade starkt för Melanchtons avvikelser. Annorlunda är det med många nutida företrädare för filippismen, vilka trots att de gör anspråk på att vara bekenntsetrogna lutheraner ändå kraftigt tar avstånd från Luthers lära om konsekrationen.

De menar att att man kan ha Luthers uppfattning som en *åsikt*, men inte som en *lära*. Luther själv tog avstånd från detta sätt att acceptera "åsikter" i kyrkan. Luthers uppfattning gör anspråk på att vara *biblisk lära*. De moderna filippisterna säger att man inte kan veta när Kristi kropp och blod blir närvarande i nattvarden. De lämnar liksom denna fråga öppen men menar ändå att närvaron är säker i själva ätandet och drickandet. Denna uppfattning är klart filippistisk och strider mot Luthers mycket tydliga undervisning

om att närvaron faktiskt börjar med instiftelseordens läsande. Denna fråga skall närmare behandlas i nästa nummer om Konkordieformeln.

Filippismen hos Melanchton har så tyvärr kommit att fördunkla mycket av Bibelns och Luther klara nattvardslära även inom vissa delar av dagens konservativa lutherdom. Det finns därför all anledning att på nytt gå tillbaka till Luthers noggranna exeges av själva instiftelseorden, där han visar villoläraren Zwingli att Kristus verkligen har befallt oss att *konsekra* bröd och vin med orden "Detta är min kropp", "Detta är mitt blod". Om dessa ord inte finns med har vi ingen nattvard alls. Och även om de reformerta i nattvarden läser dessa ord förstår de något helt annat med orden, vilka därför inte längre är Kristi sanna ord. Det är på samma sätt som när förnekare av Treenigheten "döper". Även om de skulle använda de bibliska doporden har de inte längre det kristna dopet.

Genom att bevara den rätta läran om Kristi kropps konkreta närvaro i brödet och vinet, åstadkommen genom Jesu egna ord, värnar vi om något av det viktigaste i evangeliet. Nattvarden är det synliga ordet och odödlighetens läkemedel. Nattvarden är inte bara en åminnelsemåltid utan ett heligt sakrament, där Kristus genom sin sanna kropp och sitt sanna blod försäkrar oss om syndernas förlåtelse. Detta sakrament är liksom dopet och avlösningen i bikten något helt unikt i det nya förbundet. Gud är så god att han ger oss syndernas förlåtelse genom flera olika medel. I nattvarden är medlet Kristi egen kropp och hans eget blod, som vi verkligen äter och dricker med munnen med Guds försäkran om syndernas förlåtelse. Det är ett underbart, heligt och oförklarligt mottagande av den kropp och det blod som utgavs för våra synder och som uppstod för vår rättfärdiggörelses skull.

Forts. i nästa nummer.